

Halbuki bu cür kooperativlər həmin vasitələrin daha səmərəli istifadə edilməsinin, kənd təsərrüfatında və onunla qonşu sahələrdə əsl kooperativ hərəkətinin fəal sosial müdafiəsinin demokratik forması sayılır. Bu mənada, sovet kolxoz-kooperativ aqrar quruluşunun "banisi" sayılan, rus iqtisadçı alimi İ.A.İlyinin təbirincə desək, məhs adı çəkilən strukturlar kənddə "dövlət təkimçilik quruluşu"nun potensial dağıdıcısı olmuşdur.

Bu səbəbdən də kollektivləşmə başlandıqdan sonra bir neçə onillik ərzində kəndlilər bəsit icma ilə cyni, bəzən isə ondan daha artıq dərəcədə "avamlıq" şəraitində yaşamışlar. Bu şərait ilk növbədə həmin "əksəriyyət" üçün ictimailəşmiş, birgə sahibsiz mülkiyyətə sədaqət-dən daha çox laqeydlik münasibəti doğurmuşdur.

Məlumdur ki, keçid iqtisadiyyatını yaşayan Azərbaycanca bu gün bütün kənd təsərrüfatı məhsullarının əksəriyyəti həyatı aile təsərrüfatlarının, digər tərəfdən kənd sakinlərinin çoxunun aktiv sahibkarlıq fəaliyyətinə "anadangəlmə bağlılığı"nın sayəsində onların xüsusi torpaq mülkiyyətinə, torpaq bazarına münasibəti səhlənkər (elə buna görə də kasıb olan) kənd sakinlə-

rin həmin dəyərlərə münasibətindən prinsip etibarilə fərqlənir. Araşdırmalar göstərir ki, ümumiyyətlə, belələri həqiqətən azlıq təşkil edirlər. Lakin onlar məhz əsl sahibkarlar və kənd əməkçiləridir.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrində kənd təsərrüfatı məs bu cür əməkçilərin xümusi sahibkarlıqla bağlı təsərrüfat fəaliyyəti hesabına uğurla inkişaf edir. Ona görə də keçid dövründə kənd təsərrüfatı əksəriyyəti bacarıqsız, tənbel, başqa sözlə desək marqinal təbəqələrə deyil, məhz "güclü" sahibkarlara oriyentasiya etməlidir. Bu çoxluq təşəbbüskarlıq hissindən məhrum olan, öz təbiətinə görə, xüsusən sərt bazar şəraitində səmərəli təsərrüfatçılıqla məşğul olmağı bacarmayanlar ictimai əmək bölgüsünün obyektiv qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq xırda və iri kəndli sahibkarların yanında və iqtisadiyyatın başqa sahələrində muzdlu işçi kimi özlərinə tətbiq tapmalıdırlar. Bu cür tətbiq tapa bilməyənlər isə öz fəaliyyətlərini birbaşa həyatı aile təsərrüfatlarına yönəltməlidirlər. Aqrar iqtisadi nəzəriyyə bu cür yanaşma və onun müvəffəqiyyətli tətbiqi keçid dövrünün prioritet istiqamətidir.

İSTEHSALIN İXTİSASLAŞDIRILMASI VƏ TƏMƏRKÜZLƏŞDIRILMƏSİ İNTENSİVLƏŞMƏNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ ŞƏRTİ KİMİ

M.Q.MUSAYEV, doktorant

İctimai əmək bölgüsünün ifadəçisi olan istehsalın strukturu bütün məhsuldar fəaliyyət növlərinin məcmusunu əks etdirir. Bu məcmu fəaliyyətlərin inteqrasiyasının müxtəlif səviyyələrdə ki, təzahürüdür. İstehsalın strukturu özünü ixtisaslaşmada göstərir.

İstənilən istehsal fəaliyyətinin əsas forması əmək bölgüsündə, sonuncu isə öz növbəsində ixtisaslaşmada ifadə olunur. İxtisaslaşmada məqsəd əməyin məhsuldarlığının yüksəldilməsidir. İnsan əməyinin məhsuldarlığı onun konkret tətbiq sahəsinin konkret hissəsində ixtisaslaşma tələb edir. Bəşəriyyətin inkişafı istehsal və xidmət sahələrində ixtisaslaşmanın təkamülü prosesləri ilə müşayiət olunmuşdur. İnkişafın müxtəlif mərhələlərində bəzi tərəddüdlər olduğunu qeyd etməklə, iqtisadi inkişaf tarixini istehsalın struktur təkmilləşmələri, o cümlədən ixtisaslaşmanın inkişafı tarixi adlandırmaq olar. Odur ki, bəzi mənbələrdə xüsusilə xarici ədəbiyyatda ixtisaslaşma, bir sıra qeyd şərtlərlə iqtisadi mədəniyyət anlayışı ilə eyniləşdirilir.

Aqrar sahədə istehsalın strukturunun təkmilləşdirilməsi, yəni ixtisaslaşma kəsilməz proses olub, onun tempi sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bazar şəraitində kənd təsərrüfatında ayrı-ayrı sahələrin inkişaf nisbətləri daha dinamikdir. Belə ki, aqrar istehsalın strukturunu şərtləndirən amillərin

təsir dairəsi və gücü islahatların gedişində daha sürətlə dəyişir. Nəticədə ixtisaslaşmaya qoyulan tələblərə həssaslıq səviyyəsi yüksəlir.

Rəqabət mühitinin tələbləri kənd təsərrüfatı istehsalında ixtisaslaşma, təmərküzləşmə və kooperasiyanın elmi əsaslandırılmış sistemini formalaşdıraraq başlıca istiqamətlərə diqqəti artırır.

İxtisaslaşmanın nəzəri-metodoloji və təcrübi bazanın zənginləşməsi intensivləşmənin iqtisadi səmərəliliyinin mühüm şərtinə çevrilir. İnnovasiya bazarının təşəkkülü qabaqcıl xarici təcrübənin təhlili nəticələri, elmi ideyaların kommersiyalaşması tempinin yüksəlişi kimi amillərin kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşməsi xəttinə təbə edilməsi müsbət iqtisadi nəticələr verir.

Bu sahənin elmi əsaslandırılması onun bazarın iqtisadi qanunları əsasında təşəkkülünü nəzərdə tutur. Əlbəttə, hazırkı şəraitdə aqrar sahədə tənzimləyicidə birləşmənin səmərəliliyi faktı da danılmazdır. Əks hallarda kompleks yanaşma məhsuldar hesab edilir. və sosial-iqtisadi inkişaf məqsədləri müstəvisində kənd təsərrüfatının istehsalının ixtisaslaşması prosesi prosesi də bu baxımdan istisna təşkil etmir.

İxtisaslaşmanın daha səmərəli formalarının inkişaf etdirilməsi, özlüyündə məqsəd deyildir. Aqrar sahədə

inkışafın məqsədi sözün dar mənasında dayanıqlığı təmin edən artım və bazarın tələblərini ödəməkdir. Bu zaman az xərcə daha çox və daha yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etmək, onu minimal itki ilə son istehlakçıya çatdırmaq aqrar qurumların fəaliyyət dairəsindən kənara çıxdığından, görmək çətin deyildir ki, aqrar sahədə ixtisaslaşma bir çox eqzogen, başqa sözlə sahədən kənarda formalaşan amillərin təsirinə məruz qalır.

Bu ilk növbədə maddiləşmiş və canlı əməyin nisbətində ifadə olunan və innovasiya mühitinin parametrləri sayılan göstəricilərdə öz əksini tapır. Hec şübhəsiz həmin döstəricilər təkə texniki-texnoloji amillərin təsiri altında formalaşmır. Kənd təsərrüfatı istehsalın ixtisaslaşması müxtəlif xarakterli və çoxsaylı sosial-ekoloji, coğrafi, milli və digər xüsusiyyətlərin yaratdığı mühitdə inkışaf edir.

Bazar münasibətlərinin təşəkkülü şəraitində intensiv amillər hesabına inkışafın qiymət, vergi, sığorta və kredit kimi alətlərdən asılılığı aqrar sahədə ixtisaslaşmanın xarakterinə təsirsiz qala bilməz.

Kənd təsərrüfatı ixtisaslaşması mühit əmələ gətirən təbii və iqtisadi amillərdən asılıdır. Onlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- elmi-texniki tərəqqi. İntensivləşmənin iqtisadi səmərəliliyini şərtləndirən bu mühüm amilin təsiri ənənəvi təsnifat əlamətlərinə uyğun, başqa sözlə enerji daşıyıcıları ilə təminatın yüksəlməsi, tam mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma, kimyalama, meliorasiya istiqamətləri tədqiq edilməlidir;

- kənd təsərrüfatı istehsalında əsas və dövrüyyə vəsaitlərindən tam və səmərəli istifadə zərurəti;

- nəqliyyat və kommunikasiya sisteminin inkışaf dərəcəsi;

- qiymətlərin səviyyəsi;

- kənd əhalisinin istehsal ənənələri və təcrübəsi;

- torpağın münbitliyinin yüksəldilməsi zərurəti;

- özünü təmin etməyə canatma. Bu amil ilk baxışda ərzaq təhlükəsizliyinin təminatına yönəlmiş kimi görünsə də heç də həmişə bu baxımdan vahid məqsədə xidmət edə bilmir. Özünü təminatın dərəcəsinin qiymətləndirilməsi parametrləri müxtəlif səviyyələrdə fərqlidir. Görmək çətin deyildir ki, ərzaq vahidləri üzrə kənd təsərrüfatı xammalı üzrə özünü təmin etmə məsələsi, ümumilikdə aktual olmayıb, yerli potensialdan səmərəli istifadə müstəvisində diqqətəlayiqdir.

Ərzaq məhsulları ilə regional özünü təmin etmənin dəstəklənməsi iqtisadi, sosial və ekoloji baxımdan bəzi arzuolunmaz meyillərin güclənməsinə səbəb olur. O cümlədən:

- istehsal-texnoloji əlaqələrin region miqyasında məhdudlaşması;

- istehsalın əmək tutumunun artması;

- tullantıların ləğv edilməsi proseslərinin bəla başa gəlməsi;

- yerli işçi qüvvəsindən birtərəfli istifadə və məşğulluğun quruluşunun pisləşməsi;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərindəki regional fərqlərin subyektiv amillər hesabına artması və s.

Aqrar sahədə mühityaradan amillər kənd təsərrü-

fatının istehsal strukturunu müəyyənləşdirir və onların ixtisaslaşmaya təsirini qiymətləndirmək üçün bir sıra göstəricilər hesablanmalıdır. Onları a) ixtisaslaşmanı xarakterizə edən və b) ixtisaslaşmanın iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilər kimi fərqləndirmək olar. Birinci qrup ixtisaslaşmanın xarakterini (istehsal istiqamətini) və ixtisaslaşma səviyyəsini əks etdirən göstəricilər aiddir.

Kənd təsərrüfatında istehsal istiqamətinin təyin olunması, əsasən aparıcı sahənin (sahələrin) xüsusi çəkisinin müəyyənləşdirməsidir. Əmtəlik məhsulda əksəriyyət təşkil edən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal iş həcmi və strukturu aqrar qurumun fəaliyyət istiqamətinin müəyyənləşdirilməsinin əsas informasiya bazaçısıdır.

İxtisaslaşmanın səviyyəsini əks etdirən göstərici və istehsal istiqaməti arasında ilk baxışda nəzərə çarpan oxşarlıq aparıcı sahənin müəyyənləşdirilməsində ifadə olunur. İstehsal istiqamətindən fərqli olaraq ixtisaslaşmanın səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər həm aparıcı həm də yardımcı sahələrin inkışaf dərəcəsini nəzərə almalıdır. Bu məqsədlə iqtisadi ədəbiyyatda bir neçə yanaşma təklif olunur.

Həmin yanaşmaların əsasında əmtəlik məhsulu bütün sahələrin xüsusi çəkirlərinin uçuotu nəzərə tutulur.

Bunlara:

- Lorens qrafiki vasitəsi ilə ixtisaslaşmanın səviyyəsini müəyyən etməyi;

- əmtəlik məhsulda sahələrin orta çəkili payını müəyyənləşdirməyi;

- əmtəlik məhsulun cəmləşməsi əmsalını hesablayan üsullar aiddir.

Ailə təsərrüfatlar və aqrar sahibkarlıq subyektlərində ixtisaslaşma səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi üzrə aparılan araşdırmalar göstərir ki, ixtisaslaşma səviyyəsinin əmtəlik məhsulun cəmləşməsi əmsalı vasitəsi ilə hesablanması reallığa daha yaxın nəticələr verir. Bu halda ixtisaslaşma səviyyəsi aşağıdakı düsturla müəyyən olunur.

$$IS = 1 / \sum_{i=1}^n M_i \cdot i$$

burada, İS - konkret təsərrüfat üzrə ixtisaslaşma səviyyəsi; M_i - təsərrüfatın əmtəlik məhsulunda və sahəsinin xüsusi çəkisi n - təsərrüfatında əmtəlik məhsulların sayını ($i = 1, n$) göstərir.

Deyək ki, təsərrüfatda istehsal edilən əmtəlik məhsullarının sayı 5-dir və onlar xüsusi çəkirlərin azalma ardıcılığı ilə aşağıdakı kimi düzülmüşdür.

1-ci sahə	-	0,3
2-ci sahə	-	0,2
3-cü sahə	-	0,1
4-cü sahə	-	0,05
5-ci sahə	-	0,04

Bu halda ixtisaslaşma səviyyəsi aşağıdakı kimi hesablanıla bilər.

$$IS = \frac{1}{0,3 \cdot 1 + 0,2 \cdot 2 + 0,1 \cdot 3 + 0,05 \cdot 4 + 0,04 \cdot 5} = 0,714$$

Görmək çətin deyildir ki, əmtəlik məhsulda əhə-

miyyətli xüsusi çəkiyə malik sahələrin sayı artdıqca, onlar öz sıra göstəricilərinə vurularaq məxrəcə əlavə olunduğundan ixtisaslaşma səviyyəsi aşağı düşəcəkdir. Prinsipcə IS göstəricisinin belə dəyişməsi yuxarıda söyləyəq müləhizəyə zidd deyildir.

Sonrakı araşdırmalarda iki və daha çox aqrar qurumun ixtisaslaşma səviyyəsinin intensivləşməyə təsirini müqayisəli qiymətləndirmək üçün əmtəlik sahələri eyni sayda götürmək məqsədə uyğundur.

Aqrar sahədə istehsalın ixtisaslaşması bir sıra özünəməxsus cəhətlərə malikdir. İlk növbədə, bu torpağın əsas və əvəzəlməz istehsal vasitəsi olması ilə əlaqədardır. Torpaqdan istifadə sistemi onun münbitliyinin bərpasını nəzərdə tutmalıdır. Kəskinləşən rəqabət mühitində intensiv amillərdən geniş miqyasda istifadə zərurəti bu məsələni daha da aktuallaşdırır.

İxtisaslaşma və intensivləşmə səviyyələri torpaqdan istifadənin səmərəliliyinə ikili təsir edir. Böyük torpaq sahələrində uzun müddət eyni bitkilərin əkilməsi biomüxtəlifliyi, başqa sözlə flora və faunanın təbii inkişaf ahəngini pozur. (Dokuçayev) Digər tərəfdən artıq qeyd edildiyi kimi, bitkiçilikdə ixtisaslaşmanın dərinləşməsi intensiv aqroixnologiyaların iqtisadi səmərəsini yüksəldir. Beləliklə, bu halda ixtisaslaşmanın dərinləşməsi sayəsində intensivləşən istehsal ətraf mühitin qorunması tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Torpağın (həmçinin su hövzələrinin və atmosferin) ekoloji tarazlığına yönələn tədbirlər sistemli xarakter almalıdır.

Aqrar sahədə sənayeden fərqli olaraq, məhsul növləri üzrə ixtisaslaşma üstünlük təşkil edir. Məlum olduğu kimi sənaye üçün istehsal elementləri və texnoloji mərhələlər üzrə ixtisaslaşma, bir çox hallarda daha yüksək iqtisadi səmərə verir. Bununla belə qeyd etmək ki, aqrar-sənaye integrasiyasının güclənməsi kənd təsərrüfatında da texnoloji ixtisaslaşma elementlərinin geniş yayılması ilə müşayiət olunmaqdadır.

Kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşması və intensiv amillərindən istifadə səviyyəsi təbii-iqlim şəraitindən daha çox asılıdır. Bu asılılıq istehsalın mövsümliyində ifadə olunur. Məhz təbii-iqlim şəraitində asılılığın yüksək səviyyəsi maddi və əmək resurslarından qeyri-bərabər istifadəni şərtləndirir.

Bir cəhəti xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşməsi mövsümlilik xassəsini qismən aradan qaldıraraq resurslardan bərabər istifadə şəraitini yaxşılaşdırırsa, digər tərəfdən ekoloji tarazlığa neqativ təsirləri artırmış olur.

Aqrar sahədə intensivləşmənin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi şərti kimi istehsalın ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi prosesi iqtisadi-ekoloji meyarlar baxımından qiymətləndirilməli, dayanıqlı inkişaf istiqamətində atılan addımlar elmi cəhətdən əsaslandırılmalı, yaxın və uzaq perspektiv üçün nəzərdə tutulan tədbirlər ciddi ekoloji ekspertizadan keçməlidir.

Aqrar-sənaye integrasiyasının miqyası genişləndikcə ixtisaslaşmasının sahələrarası əlaqələrə təsiri güclənir. Başqa sözlə, kənd təsərrüfatı istehsalında ixtisaslaşma dərinləşdikcə bu sahəni maşın və

avadanlıqlarla, mineral gübrə və kimyəvi preparatlarla təmin edən sahələrdə də ixtisaslaşma parametrləri ciddi dəyişikliklərə məruz qalır. Kənd təsərrüfatı istehsalını və müvafiq emal sənayesi müəssisələrini sənaye məhsulları ilə təmin edən sahələrdə ixtisaslaşma baxımından dəyişikliklər aqrar sahənin tələblərinə adekvat sürət və miqyasda baş vermir. Bunun müxtəlif səbəbləri var.

İlk növbədə, belə vəziyyət aqrar qurumların çoxsaylı olması, onların istehsal istiqamətlərini, belə demək mümkündürsə, böyük ədədlər qanununa tabe olan dəyişmələri müqabilində sənaye müəssisələrində zəruri texnoloji çevikliyin təminatı problematikiqdir. Bu həmin müəssisələrin sayının azlığından onların, öz məhsullarını satdığı bazarlarda ətalətin mövcudluğundan və texnoloji çevikliyin zəruri səviyyəsinin əldə olunması üçün maliyyə imkanlarının məhdudluğundan irəli gəlir.

Digər bir səbəb, "kiçik dövlət" sindromudur. Məsələ ondadır ki, aqrar sahədə intensivləşmənin texniki və digər təminatı üçün lazım olan çoxsaylı vasitələrin əksəriyyətinin milli iqtisadi sərhədlər daxilində istehsalı qeyri-mümkündür. Bu iqtisadi-texniki potensialdan istifadə baxımından əlverişli deyildir. Odur ki, milli aqrar sahənin texniki təminatı həlledici dərəcədə idxal hesabına ödənilməklə beynəlxalq miqyasda əmək bölgüsünə təsir edir.

Mövcud realıq üçün isə, keçid dövrünün kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmamış çoxsaylı maşın və avadanlıqdan istifadə səciyyəvidir.

Hazırda maşın-tarktor parkının tərkibi qeyri-optimaldır və 500-dən artıq istehsal əməliyyatı əl ilə yerinə yetirilir. Kənd təsərrüfatı kadrlarının dövrdə üçü mexanikişdirilməmiş işləri yerinə yetirir. Miqyas effekti kənd təsərrüfatının ixtisaslaşma və intensivləşmə səviyyəsi əhəmiyyətli təsir imkanlarına malikdir. Resursların aqrar sahənin aparıcı sektorlarında cəmləşməsi, kənd təsərrüfatı istehsalının təmərküzləşməsi iri təsərrüfatların üstünlüklərini geniş miqyasda reallaşdırmağa imkan verir. Bu üstünlüklərə:

- daha mükəmməl maşın və avadanlıqlardan istifadə üçün əlverişli şərait olması;

- əl əməyinin minimuma endirilməsi hesabına işçilərin sayının azaldılması;

- material resurslarından səmərəli istifadə aid edilir.

"Malların ucuz başa gəlməsi, digər şərtlər eyni olduqda əmək məhsuldarlığından, bu isə öz növbəsində istehsalın miqyasından asılıdır".

İri istehsalın xırda istehsal üzərində üstünlüyü sahələrin səmərəli vəhdətində ifadə olunur. Belə ki, bu halda:

- investisiyaların ödəmə müddəti maliyyə vəsaitlərinin dövr sürətinin artması hesabına qısalmır. O cümlədən, pul vəsaitlərinin ahəngdar daxil olması təmin olunur;

- əmək və digər resurslardan qeyri-bərabər istifadə xeyli dərəcədə aradan qalxır;

- rentabellik yüksəlir və i.

Bununla belə, çoxsahəli iri kənd təsərrüfatı müəssisəsində belə. Sahələrin bir çoxu kiçik ola bilər. Bu halda, iri istehsalın sadalanan üstünlükləri tam şəkildə re-

allaşmır. Rentabellik əsas sahələrdən asılı olduğu üçün digər sahələrin diqqətdən kənarda qalması nadir hal deyildir.

Əlbəttə iri təsərrüfatların xırda aqrar qurumlara nisbətən üstünlüklərinin, başqa sözlə istehsalda miqyas effektinin müəyyən həddi vardır. Bu müxtəlif sahələr üçün fərqli olmaqla, intensivləşmənin iqtisadi səmərəliliyində təzahür edir.

Aqrar islahatlar şəraitində meydana gəlmiş fərdi sahibkarlıq subyektlərinin, ailə, kəndli və ev təsərrüfatlarının böyük əksəriyyəti xırda ölçüdədir. Təsərrüfatların ölçülərinin iqtisadi səmərəlilik baxımından optimallaşdırılması prosesi uzun sürən mürəkkəb prosesdir.

Aqrar quruluşun ölçüləri təbii, iqtisadi, texniki və institusional amillərdən asılıdır. Torpaq bazarının formalaşması, səmərəli kooperasiya münasibətlərinin təşəkkül, infrastrukturun inkişafı, kənd yaşayış məntəqələrinin sosial problemlərinin kompleks həlli yüksək ixtisaslı kadr hazırlığının təşkili kimi amillər aqrar qurumların ölçülərinin artırılması yönəlməlidir. Belə ki, sadalanan amillər təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilən torpaq sahələrinin genişlənməsini stimullaşdırır.

Çoxsahəli təsərrüfatçılıq (belə ki, bu halda iri miqyasda istehsalın idarə edilməsi mürəkkəbləşir), torpaqların transformasiyası tədbirlərinə ehtiyac və digər bu kimi amillər isə aqrar qurumların böyüməsi prosesini ləngidir.

Görmək çətin deyildir ki, qeyd olunan amil qruplarının təsiri ziddiyyətlidir və bu səbəbdən aqrar qurumların ölçülərinin optimallaşdırılması üzrə vahid metodologiya işlənib hazırlanmamışdır. Bu baxımdan nəinki ölkə miqyasında hətta iqtisadi və inzibati rayonlar üzrə belə, vahid yanaşma demək olar ki, mümkün deyildir. Əksər hallarda qeyd olunan nəşələnin həlli fərdi yanaşma tələb edir. Odur ki, aqrar qurumların ölçülərinin optimallaşdırılması üzrə tədqiqatlar öz aktuallığını saxlamaqdadır. Fərdi aqrar sahibkarlıq subyektlərinin, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ölçülərini xarakterizə edən göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsində mövqelər müxtəlifdir.

Müvafiq hesablamalarda aqrar qurumun istehsal etdiyi məcmu məhsulun dəyəri və istifadə edilən torpaq sahəsi göstəricilərinə üstünlük verilir. Təsərrüfatların ölçülərinin qiymətləndirilməsində digər göstəricilərə də ehtiyac yaranır. Məsələn bundadır ki, istehsal olunan məcmu məhsulun dəyəri nəticə göstəricisidir və aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

- istifadə edilən torpaq sahəsinin ölçüləri;
- investisiyaların həcmi;
- istifadə edilən əmək resursları;
- intensivləşmə dərəcəsi;
- ixtisaslaşma səviyyəsi

Tədqiqatlar göstərir ki, aqrar qurumların səmərəli ölçülərini müəyyənləşdirməyə yönəlmiş tədqiqatlarda qarşılıqlı əlaqəli göstəricilərdən istifadə məqsədəuyğundur. O cümlədən:

-kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi vahidinə düşən məcmu məhsulun dəyəri;

-kənd təsərrüfatına və ya əkinə yararlı torpaq sahəsi vahidinə düşən əsas istehsal fondlarının həcmi və s.

İstehsalın ixtisaslaşması və təmərküzləşməsinin intensivləşmənin iqtisadi səmərəliliyinə təsirinin qiymətləndirilməsində aqlomerasiya amilinin rolu, son dövrlərə qədər kifayət qədər tədqiq olunmamışdır. Bu amilin əhəmiyyətli təsiri kənd təsərrüfatının istehsal vasitələri ilə təmin edən sahələrdə öznü daha çox göstərir. Belə ki, aqlomerasiya amilinin şərtləndiyi qənaət istehsalın miqyasca genişlənməsindən əldə olunan daxili və xarici qənaətdə, yerləşmə və inkişaf etmiş infrastrukturla şərtlənən qənaətdə ifadə olunur.

İntensivləşmə ailə kəndli təsərrüfatlarının, fərd aqrar sahibkarlıq subyektlərinin gəlirlərinin artırılması məqsədi kimi nəzərdən keçirildikdə, ixtisaslaşmanın və istehsalın təmərküzləşməsinin, xarici ədəbiyyatda "fermer problemi" adını almış problemi həllinə yönəlməsi dərəcəsi araşdırılır.

Bu halda qiymət, vergi, kredit, sığorta, gömrük və digər alətlərdən istifadə səmərəliyi məsələləri tədqiq edilir.

Aqrar sahədə ixtisaslaşmanın iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün təklif olunan ənənəvi yanaşmalar keçid dövrünün xarakterik cəhətlərini nəzərə alan transformasiyalara məruz qalır.

O cümlədən:

-sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının arasında qiymət disparitetinin aqrar istehsalın intensivləşməsinə təsiri qiymətləndirilməli;

-vergi tətillərinin müddəti və əhatə dairəsi monitoring obyektinə olmalı;

-gömrük siyasətinin ərzaq təhlükəsizliyinə təsiri müəyyənləşdirilməli;

-sığorta sistemində islahatın aqrar sahibkarlığın inkişafında rolu müəyyən olunmalı;

-aqrar islahatların ayrı-ayrı mərhələlərində kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri əsaslandırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Онищенко А.М. Специализация сельскохозяйственного производства. Киев. Наукова думка. 1973, 292с., с.36-57.
2. Kempbell R. Mankonell, Stenli L. Брю. Gkonomie T 2. Baku, Азггншр, 1992, 404 с, с 256-259.
3. Marks K. Kapital Tİ. cor 2-e izd. T. 24, s. 640, 643 s.
4. Balayev R. Urbanizasiya zonalarının ərzaq problemi. Baki, 1998. s. 87, 168 s.